

мітки, які супроводжують його, помістив точний переклад джерела російською мовою [31, с. 76-80].

Матеріали лише останньої 24-ї книги часопису ЧИОНЛ містять археографічно-довідковий апарат, що свідчить про позитивні зміни в підходах до публікації документів на поч. XX ст. Археографічно-довідковий апарат мають також "Малороссийские переписные книги 1666 года" [18, с. 135-139] та "Материалы для истории Западно-Русской церкви" [6].

Конкретних розроблених правил подачі документів на сторінках ЧИОНЛ, яких повинні були б дотримуватися упорядники, не було. В основному, джерела публікувалися повністю, без скорочень. Невелика частина документів супроводжувалася примітивними вказівками щодо принципів публікації, як от: "мы старались воспроизводить документы, как это принято, с буквальной точностью" [25, с.84] або "мы нашли нужным весь этот материал печатать полностью, в силу того правила, что исторические документы не следует, при их печатании, подвергать никакому сокращению" [18, с. 138]. Одночасно, низка документів подавалася з порушенням задекларованих принципів. Лише окремі матеріали мали чітко сформульовані принципи публікації. Найбільш повно вони викладені у передмові до "Описания иконописи Киево-Печерской Лавры" [8, с. 34-35].

Отже, часопис ЧИОНЛ відіграв помітну роль у процесі поширення історичних знань та сприяв становленню української археографії, зайняв достойне місце в науковому та культурному житті України на рубежі XIX-XX ст., зробив вагомий внесок у розширення джерельної бази історії України. Документальні публікації посідали достойне місце в його структурі. Для них відводився спеціальний відділ – "Материалы". Крім того, історичні джерела друкувалися у відділі для повідомлень та досліджень – "Сообщения и исследования", де подавалися як додатки до наукових студій.

Серед документів, вміщених у ЧИОНЛ, домінують актові матеріали, зокрема, гетьманські універсали, укази польських королів та російських царів, матеріали соціально-економічного та юридичного характеру. Вони містять інформацію переважно з історії Гетьманщини, Запорізької Січі, національно-визвольних рухів та козацьких війн, відображають соціально-економічні процеси, висвітлюють церковну історію та історію української культури, характеризують діяльність окремих навчальних закладів. Загалом ці джерела є цінним матеріалом для вивчення історії України XV-XVIII ст.

1. Андриевский А.А. Реляции Киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 гг. // ЧИОНЛ. – К., 1893. – К. 7. – С. 75-211. 2. Иого ж. Материалы по характеристике последних киевских сотников // ЧИОНЛ. – К., 1896. – Кн. 10. – Отд. III. – С. 5-22. 3. Бутич И.Л. Публикация документов у "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" // Украинский архео-

графический щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 15-30. 4. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Киевского полка 1729-1731 гг. // ЧИОНЛ. – К., 1893. – Кн. 7. – Отд. III. – С. 31-68. 5. Владимирский-Буданов М.Ф. Акты по управлению Малороссиею гр. П.А. Румянцева за 1767 г. // ЧИОНЛ. – К., 1891. – Кн. 5. – Отд. III. – С. 93-136. 6. Голубев С.Т. Материалы для истории Западно-Русской церкви // ЧИОНЛ. – К., 1891. – Кн. 5. – Отд. III. – С. 145-227; 1895. – Кн. 9. – Отд. III. – С. 5-192; 1896. – Кн. 10. – Отд. III. – С. 193-301. 7. Де-Витте Е.И. Реляция о встрече и въезде московских послов в Варшаву 8 декабря 1667 г. // ЧИОНЛ. – К., 1900. – Кн. 14. – Вып. I. – Отд. III. – С. 3-6. 8. Истомин М.П. Описание иконописи Киево-Печерской лавры // ЧИОНЛ. – К., 1898. – Кн. 12. – Отд. III. – С. 34-90. 9. Истомин Ф.П. Материал для биографии "друкаря" Тимофея Александровича // ЧИОНЛ. – К., 1898. – Кн. 12. – Отд. III. – С. 24-33. 10. Каманин И.М. Материалы к очерку гетманства П. Сагайдачного // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. III. – Отд. III. – С. 123-177. 11. Иого ж. Материалы по истории козацкого землевладения (1464-1668 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1894. – Кн. 8. – С. 3-28. 12. Иого ж. Очерк гетманства Петра Сагайдачного // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. II. – С. 3-32; Вып. II. – Отд. I. – С. 33. 13. Ковальский Н.П., Мыцык Ю.А. Анализ отечественных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. – Днепропетровск, 1986. – 79 с. 14. Колесник В.Ф., Смуток И.И. Писемні джерела з історії України на сторінках журналу "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" // Вісник Київського університету. Історія. Вип. 34. – К., 1996. – С. 3-10. 15. Колесник М.П. Вклад исторического общества Нестора-летописца в археографию истории Украины // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI-XX вв. – Днепропетровск, 1990. – Вып. 8. – С. 123-129. 16. Круглова Л.Б. Джерела з історії української державності на сторінках журналу "Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца" // Вісник КНУ. Історія. – № 94-95. – К., 2008. – С. 95-98. 17. Лазаревский А. Гетманские универсалы о Киевском городском хозяйстве (1677-1719 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1902. – Кн. 16. – Вып. IV. – Отд. III. – С. 73-83. 18. Иого ж. Малороссийские переписные книги 1666 г. // ЧИОНЛ. – К., 1899. – Кн. 13. – Отд. III. – С. 35-143. 19. Иого ж. Акты по истории землевладения в Малороссии (1630-1690 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1890. – Кн. 4. – С. 85-135. 20. Иого ж. Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1891. – Кн. 5. – Отд. III. – С. 42-92. 21. Иого ж. Цеховые акты левобережной Малороссии 1622 – 1645 гг. // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. IV. – Отд. III. – С. 202-214. 22. Лучицкий И. К истории финансов и финансового управления в Малороссии XVII-XVIII вв. // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. III. – С. 20-23. 23. Иого ж. Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. I. – Отд. III. – С. 3-15. 24. Мякотин В.А. Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729-1731 гг.) // ЧИОНЛ. – К., 1896. – Кн. 11. – Отд. III. – С. 3-38. 25. Николайчик Ф.Д. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине // ЧИОНЛ. – К., 1900. – Кн. 14. – Вып. II. – Отд. III. – С. 84-90; Вып. III. – Отд. III. – С. 91-192. 26. Павленко С.Ф., Сорока Ю.М. Джерела документальні // Джерелознавство України. Довідник. – К., 1998. – С. 24-25. 27. Павленко С.Ф. Публикация документов з історії України на сторінках журналу "Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца" (1879-1914) // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. – К., 1992. – С. 28-33. 28. Палієнко М.Г. Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца // Джерелознавство історії України. Довідник. – К., 1998. – С. 151. 29. Сведения о заседаниях Исторического общества Нестора-летописца за январь-март 1901 г. // ЧИОНЛ. – К., 1901. – Кн. 15. – Вып. II. – С. 33. 30. Сторожено А.В. К истории войска Запорожского при Сагайдачном // ЧИОНЛ. – К., 1910. – Кн. 21. – Вып. III. – Отд. III. – С. 95-100. 31. Иого ж. Новые подробности к биографии Запорожского гетмана Яна Оришовского // ЧИОНЛ. – К., 1906. – Кн. 19. – Вып. III. – Отд. III. – С. 71-80. 32. Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1879-1914. – Кн. 1-24.

Надійшло до редколегії 17.02.10

Ю. Латиш, канд. іст. наук

АЛКОГОЛЬНА СИТУАЦІЯ В СРСР ТА ПРИЧИНИ АНТИАЛКОГОЛЬНОЇ КАМПАНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РОКІВ

У статті розглядається алкогольна ситуація в СРСР напередодні горбачовської антиалкогольної кампанії.

The article deals with alcohol situation in USSR before the M. Gorbachov's anti-alcohol campaign.

Проблема зловживання алкоголем та боротьби із "зеленим змієм" стоїть перед суспільством з прадавніх часів. Пияцтво, алкоголізм та супутні хвороби становлять істотну загрозу для людства, адже ведуть до скорочення тривалості та якості життя, сприяють демографічним кризам, стимулюють ріст злочинності, зниження продуктивності праці, призводять до занепаду моралі.

Ця проблема надзвичайно гостро стоїть сьогодні в Україні. Вкрай актуальною вона була й для СРСР, що зрештою вилилось у горбачовську антиалкогольну кампанію. Попри певні позитивні тенденції, дослідники здебільшого негативно оцінюють її хід та наслідки [4, с. 32; 6, с. 48-51; 18, с. 31-38]. Разом з тим, і мемуаристи [7, с. 342; 16, с. 252; 17, с. 25], і вчені [14] визнають наявність складної алкогольної ситуації в СРСР на початку

1980-х рр. В цілому, поставлена проблема в історіографії розглядалась лише побіжно. В роки Перебудови та в незалежних пострадянських державах вона ставала предметом зацікавленості медиків, соціологів, публіцистів [9; 10; 24; 25; 26]. Метою статті є аналіз алкогольної ситуації в СРСР в першій половині 1980-х рр. та з'ясування причин, які штовхнули керівництво СРСР до радикальної боротьби з пияцтвом та алкоголізмом.

Алкогольна ситуація в СРСР після Другої світової війни характеризується наступними тенденціями: а) зростанням споживання алкогольних напоїв; б) зростанням асоціальної поведінки на ґрунті вживання спиртного (випадків порушень громадського порядку, злочинності тощо); в) розширенням контингенту споживачів спиртного, поширенням пияцтва серед жінок; г) перетворенням пияцтва на масове явище; г) зниженням "вікового цензу" алкогольного споживання; д) зростанням захворюваності на хронічний алкоголізм, психічні та інших захворювання на ґрунті пияцтва; е) зростанням травматизму та нещасних випадків внаслідок пияцтва, а також алкоголізму; є) зростанням економічних втрат. Чи не головною передумовою розквіту пияцтва та алкоголізму стало зростання доходів і підвищення життєвого рівня населення.

Попри декларативні заяви, що алкоголізм та пияцтво не властиві соціалізму та класовій природі пролетаріату [3, с. 44], є пережитком минулого [с. 53], алкоголь був однією з основних доходних статей бюджету СРСР. З 1964 по 1984 рр. доходи держави від продажу горілки та дешевих вин зросли в 4 рази [16, с. 252]. В 1980–1984 рр. бюджет щорічно отримував від продажу алкогольної продукції близько 70 млрд. крб. [18, с. 32]. Упродовж 1959–1979 рр. продаж спиртного на душу населення зріс в 2,3 рази і, за офіційними даними, в 1980 р. досяг 8,7 л абсолютного (100-градусного) алкоголю (у 1960 р. – 3,9 л) [15, с. 27]. Поза увагою статистики залишалося споживання алкоголю домашнього виробництва. За експертними оцінками, реальне споживання за той же час зросло з 9,8 до 14 л. Щоб приховати це, у 1962 р. Центральне статистичне управління СРСР вилучило зі щорічників "Народне господарство в СРСР" статтю "Алкогольні та безалкогольні напої". Алкоголь було віднесено до граfi "Інші продовольчі продукти" разом з перцем, лавровим листом, кавою тощо. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. в роздрібному товарообігу ця стаття становила 1/3 виручки від продажу продовольчих товарів та 1/6 всього роздрібного товарообігу. У 1983 р. населення придбало алкогольних напоїв на суму не менше, ніж 50 млрд. крб. В той час як реалізація м'яса та м'ясопродуктів склала 22,5 млрд. крб., а хліба й хлібобулочних виробів – лише 8,8 млрд. крб. [15, с. 24].

Однак обсяг споживання спиртного не завжди об'єктивно відображає рівень пияцтва та алкоголізму. Так, у 1983 г. сумарне споживання абсолютного алкоголю на душу населення в СРСР становило 8,3 л. В той час як у Франції – 14,4, Італії – 13,2, Австрії – 11,5, Угорщині – 11,3, США – 8,5 л [15, с. 16]. Важливішими є структура і спосіб вживання алкоголю. В СРСР, за винятком кількох республік (Вірменія, Грузія, Молдавія), переважала "горілчана" модель споживання алкоголю. В 1983 р. на долю кожного мешканця Радянського Союзу припадало 4,1 л абсолютного алкоголю міцних (40-градусних) напоїв (у Франції – 2, Італії – 1,2, Австрії – 1,6, Угорщині – 4,8, США – 2,9 л) [15, с. 16]. Споживання алкоголю не стало частиною культури харчування (як у Франції, Італії). Шанувальники "зеленого змія" часто збирались в антисанітарних умовах (біля магазинів, у дворах, парках, скверах), споживали низькоякісні напої, пили великими дозами і без закуски.

За підрахунками окремих радянських учених (Ю. Ткачевського, Б. Урланіса, С. Струмліна [28]), прямі матеріальні втрати внаслідок пияцтва у вигляді втрат робочого часу та зниження продуктивності праці не окупались доходами від продажу спиртних напоїв. За підрахунками М. та Б. Левіних, в середині 1980-х рр. через пияцтво СРСР щорічно втрачав від 60 до 80 млрд. крб. [15, с. 23].

Протягом 1960–1970-х рр. спостерігалось неухильне зростання смертності внаслідок отруєнь алкоголем. В РРФСР частка цих смертей від загальної смертності у 1965–1979 рр. зросла з 1,1 до 2,2 %, а очікувана тривалість життя чоловіків за 20 років (1964–1984) скоротилась на 2,5 роки [25, с. 10]. Це при тому, що за радянською методикою шифрування причин смерті основну частку смертей, пов'язаних з алкоголізмом, відносили до випадкових отруєнь [19, с. 207].

В окремих регіонах СРСР пияцтво та алкоголізм стали головною причиною смертності. Особливо катастрофічною була ситуація в районах Крайньої Півночі. Ось що згадував очевидець, який брав участь у т. зв. "північному завозі": "...Щойно ми кинули якір на рейді, з берега до нас помчали сотні човнів, катерів, плотів, якихось небачених плавзасобів. Люди з обличчями пропащих алкоголиків обліпили наш корабель і почався такий галас, що можна було затикати вуха: "Горілку, горілку, русські, давай горілку!". Я не знаю, хто вони були – комі, мансі, чукчі, але вони були готові міняти "на пляшку" все – шкури нутрій, білок, енотів, вироби з ікл, рогу, дивовижної краси вручну розписані тканини, унти, шапки. І сильно сердились, якщо горілки не було. Могли навіть вистрелити по морякам з гвинтівки ... А коли ми ввечері йшли в місто, то прямо біля порту бачили, як ці люди валялись штабелями, не маючи сил підвестись. Вони були зовсім п'яні. Там були і чоловіки, і жінки, і навіть семирічні діти" [25, с. 384].

Невпинно зростала захворюваність на алкоголізм та алкогольні психози. В 1986 г. на наркологічному обліку перебувало 4 млн. осіб, тобто кожен 15-й з 1000 [11]. В УРСР на початок 1985 р. на обліку перебувало 15873 таких хворих, що на 4,5 тис. більше, ніж у 1980 р. З них лікуванням було охоплено лише 8545 осіб [35, арк. 50]. З 1972 по 1985 рр. в СРСР в 2,6 рази виросла кількість ЛПТ [13, с. 57], куди алкоголіки направлялись на примусове лікування за рішенням суду. Проте ефективність такого лікування була невисокою. З осіб, що були направлені до ЛТП в УРСР у першому півріччі 1984 р., 20,4 % уже лікувались там раніше [34, арк. 22].

Зростання жіночого і підліткового пияцтва та алкоголізму призводило по підризу сім'ї. Якщо у 1960 р. частка жінок, що перебували на обліку хворих на алкоголізм, складала 8 %, то у 1983 р. – вже 12 %. За даними опитувань 1984 р., стан алкогольного сп'яніння відчули серед старшокласників 27,8 % хлопців і 19,2 % дівчат; серед учнів ПТУ – 65,1 і 48,2 %; серед учнів технікумів – 55,3 і 53,2 % відповідно [15, с. 31–32]. Проведене в першому півріччі 1985 р. анкетування серед молоді Ворошиловградської області засвідчило, що понад 60 % старшокласників вживають спиртне епізодично, а кожен п'ятий – систематично. 70 % опитаних вважали неможливим дружнє спілкування і розваги без вживання алкогольних напоїв [33, арк. 86]. У 1984 р. через пияцтво в УРСР сталося 41 % розлучень.

Алкоголь перетворився на один з найважливіших чинників зростання злочинності. Рік від року збільшувалась кількість випадків хуліганства, з'валтувань, убивств, грабежів, розбійних нападів, завдання важких тілесних ушкоджень, дорожно-транспортних пригод, скоєних особами у стані алкогольного сп'яніння. У се-

редині 1980-х рр. понад 50 % злочинів скоювались не-тверезими особами.

Пияцтво згубно впливало на дисципліну праці. Нерідко воно ставало причиною запізнь, прогулів, зниження продуктивності праці. Траплялись випадки розпиття алкогольних напоїв на робочому місці. Особливо розповсюдилось пияцтво на селі. Американський журналіст Д. Саттер зі здивуванням описував ситуацію в колгоспі "Іскра" Калінінської (тепер – Тверської) обл.: "Груповая пиятика розпочиналась трохи згодом [після 10 ранку – Авт.], коли колгоспники збирались в лісі, в кущах або гаражі, де стояли ремонтвані трактори, а трактористи влаштовувались у полях по всій окрузі. Скоро над колгоспом нависала справжня спиртова хмара: натопви людей хитались, пересуваючись вулицями, в магазинах то тут, то там спалахували лайки. Іноді розлючені дружини розганяли п'яні компанії своїх чоловіків, хоча багато колгоспниць самі були алкоголічками" [27, с. 176]. На думку Д. Саттера, в країні, що заперечувала Бога та обіцяла рай земний, котрий все не наставав, горілка була єдиним способом потрапити до раю самотійно [27, с. 170].

У 1970-ті рр. сформувалась відчутна залежність радянського суспільства від алкоголю. Це стосувалось усіх сфер життя: від бюджету країни, який все більше залежав від "п'яних грошей", до повсякденного побуту, де алкоголь перетворився на тверду валюту. Без "пляшки" неможливо було вирішити будь-яке дрібне побутове питання. Навіть з'явилась пародія на біблійний вираз: "кесарю – кесарево, а слюсарю – слюсареве". Випивка була атрибутом повсякденного життя. Це знайшло відображення у фольклорі тих років, де прославлялось уміння багато випити ("Чим більше вип'є комсомолец, тим менше вип'є хуліган!" [20, с. 193]). Пропаганда тверезості висміювалась ("Якщо п'єш горілку й пиво, ти – посібник Тель-Авіва").

Необхідність боротьби з пияцтвом та алкоголізмом стала очевидною для радянського керівництва задовго до початку Перебудови. Спроби боротьби з пияцтвом та алкоголізмом у 1958 та 1972 рр. не дали відчутних наслідків. Розробка антиалкогольної програми розпочалась ще за життя Л. Брежнєва. Перші кроки в цьому напрямку, на відміну від горбачовської антиалкогольної кампанії, робились досить обережно. Це можна побачити на прикладі України. У 1978 р. було заборонено торгівлю вином домашнього виробництва [31, арк. 19]. Влада прагнула наситити полиці магазинів пивобезалкогольними напоями, про що свідчить відповідна постанова Ради Міністрів УРСР від 17 березня 1982 р. [31, арк. 6]. З 1983 р. у Дніпропетровську велась робота з утвердження безалкогольних свят [30, арк. 21]. Вона будувалась на добровільній основі, на відміну від сумнозвісних безалкогольних весіль часів Перебудови. У 1984 р. було створено комісію при Політбюро ЦК КПРС для розробки заходів проти алкоголізму та пияцтва на чолі з М. Соломенцевим.

На початку 1985 р., ще до обрання М. Горбачова Генеральним секретарем ЦК КПРС, в Марківському районі Ворошиловградської обл. було проведено експеримент з обмеження часу реалізації спиртних напоїв [32, арк. 148]. З 1980 по 1984 рр. споживання алкоголю на душу населення в УРСР скоротилось з 6,3 до 5,7 л [36, арк. 17]. Сьогодні в Україні цей показник складає 12 л.

Незначне скорочення споживання алкоголю протягом 1980–1983 рр. було наслідком підвищення націнки на спиртне на підприємствах громадського харчування (1979 р.) та підвищення роздрібних цін на горілку (1980 р.). Частина населення одразу перейшла на са-могон. Знаменита частівка погрожувала, у випадку по-

дальшого здоров'я горілки, спочатку "зробити, як у Польщі", де тривали виступи "Солідарності", а потім знову штурмувати Зимовий палац.

Прийшовши до влади, Ю. Андропов був змушений здешевити горілку на 30 коп. Вона отримала в народі назву "андроповка" [26, с. 227]. На етикетці був простий надпис "Водка", який любителі випити одразу розшифрували: "Вот Он Добрый КАкой".

Незважаючи на те, що переважна частина населення терпимо ставилась до пияцтва, поступово формувалось незадоволення пануванням "зеленого змія". В авангарді цього руху стали дружини і родичі алкоголік, що засипали листами партійні та державні органи, ЗМІ, а також вчені. В 1970-х рр. почали стихійно виникати клуби тверезості. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. у прибалтійських республіках виникли клуби "Анти-Бахус", "Анти-Вакх", "Ажуолас" [1]. Активно діяли клуби тверезості "Аметист" у Києві, "Тверезість" у Новосибірську, "Джерело" в Дніпропетровську, з'явилися осередки тверезості у Горькому, Нижньому Тагілі [5, с. 78–84; 8; 21; 29]. Київський клуб тверезості на чолі з А. Миролубовою існував з середини 1970-х рр. 21 вересня 1981 р. Київський міськвиконком затвердив його статут. При наркологічному профілакторії члени клубу створили "Школу тверезості". Спочатку велась робота з алкоголіками, їх переконували лікуватись. Потім сформувалось правило "1+2" – сам вилікувався – переконай двох хворих [22, с. 3].

В грудні 1981 р. у м. Дзержинську Горьківської області було скликано першу загальносоюзну конференцію по боротьбі з пияцтвом. Відомий хірург, академік Ф. Углов виступив з доповіддю "Екзогенні чинники раннього старіння та ранньої смерті", звинувативши державу в спокуванні народу. Проти войовничого поборника тверезості було організовано гоніння, його статті та книги заборонено. Але опального академіка підтримали молоді вчені Новосибірського Академімістечка. Вони утворили "Добровільне товариство тверезості" [2; 12], звернулись до ЦК КПРС. Генеральний секретар ЦК КПРС Ю. Андропов прийняв Ф. Углова і доручив вивчити ситуацію [25, с. 403]. Але після смерті Ю. Андропова держава знову почала душити ініціативу знизу. Влада не хотіла довіряти боротьбу за тверезість громадським активістам. У роки антиалкогольної кампанії виникне Всесоюзне добровільне товариство боротьби за тверезість, яке за влучним висловом публіциста В. Ніколаєва, мало б називатись Міністерством тверезості [26, с. 283]. Його очолюватимуть випадкові люди, які своєю діяльністю дискредитують саму ідею тверезості.

Отже, алкогольна ситуація в СРСР в середині 1980-х рр. була складною. Алкоголь негативно впливав на демографічні показники, дисципліну праці, криміногенну ситуацію, сім'ю тощо. Разом з тим, слід зауважити, що певні кроки по боротьбі із "зеленим змієм" було зроблено. Було запроваджено наркологічну службу, створено комісії по боротьбі з пияцтвом при Радах народних депутатів, на підприємствах, в організаціях, колгоспах і радгоспах, засобами масової інформації велась антиалкогольна пропаганда, зростали ціни на спиртне. На початку 1980-х рр. сформувався громадський актив борців з пияцтвом. Тому горбачовська антиалкогольна кампанія, як і всі перші починання останнього радянського генсека, не була чимось новим. Вона мала на меті прискорити й активізувати заходи, які впроваджувались раніше. Країна потребувала боротьби з таким соціальним злом, як пияцтво та алкоголізм, але обрані горбачовською командою методи виявились хибними і завели проблему в глухий кут.

1. Анисимова Е. Формула трезвости // Клуб и художественная самодеятельность. – 1981. – № 20. – С. 20–22. 2. Армеев Р., Илларионов А. Быть или ... пить? – вот в чем вопрос // Известия. – 1984. – 17 мая. 3. Архиважное дело // Коммунист. – 1985. – № 12. – С. 43–54. 4. Бойко О. Д. Нариси з історії України (1985–1991 рр.): Навч. посібник. – К., 2008. 5. Бутринова Л. Клуб и нравственное воспитание. – М., 1979. 6. Ванюков Д. А. Демократическая Россия конца XX – начала XXI века. – М., 2007. 7. Горбачев М. С. Жизнь и реформы. – Кн. 1. – М., 1995. 8. Дудочкин П. Трезвость – норма жизни // Наш современник. – 1981. – № 8. – С. 133–145. 9. Дурасова Т. Б. Слышу, как стучится беда. – Ленинград, 1989. 10. Заиграев Г. Г. Борьба с алкоголизмом: проблемы, пути, решения. – М., 1986. 11. Известия. – 1986. – 18 сентября. 12. Илларионов А. Трезвость, только трезвость // Известия. – 1984. – 2 октября. 13. Котлов А. В. Практика борьбы с пьянством и алкоголизмом в современных условиях // Актуальные вопросы антиалкогольной пропаганды и пути повышения ее эффективности (По материалам Всесоюзного семинара лекторов). – М., 1987. – С. 47–58. 14. Латиш Ю. Причины антиалкогольной кампании 1985–1991 рр. у СРСР // Матеріали II Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир 2–3 жовтня 2009 р.) – Житомир, 2009. – С. 141–144. 15. Левин Б. М., Левин М. Б. Алкоголизм и общество // Актуальные вопросы антиалкогольной пропаганды и пути повышения ее эффективности (По материалам Всесоюзного семинара лекторов). – М., 1987. –

С. 5–46. 16. Лигачев Е. Кто предал СССР? – М., 2009. 17. Масол В. А. Упущенный шанс: Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе. – К., 1993. 18. Медведев Р. Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи. – М., 2010. 19. Месле Ф., Валлен Ж. за участю Школьников В., Пирожкова С., Адамца С. Смертність та причини смерті в Україні у XX столітті / Пер. з фр. – К., 2008. 20. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Толковый словарь языка Совдепии. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2005. 21. Мороз В. Голосу за трезвость // Комсомольская правда. – 1984. – 13 декабря. 22. Найман А. Учить не пить // Известия. – 1985. – 22 мая. 23. Немцов А. Алкогольная смертность в России, 1980–90-е годы. – М., 2001. 24. Немцов А. В. Алкогольная история России: Новейший период. – М., 2009. 25. Никишин А. В. Водка и Горбачев. – М., 2007. 26. Николаев В. Д. Русский дьявол. Водка в судьбе России. – М.; СПб., 2008. 27. Саттер Д. Век безумия. Распад и падение Советского союза / пер. с англ. – М., 2005. 28. Ткачевский Ю. М. Правовые меры борьбы с пьянством. – М., 1974. 29. Халин В. Градус падения. Размышления над письмами // Правда. – 1983. – 16 февраля. 30. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 2, оп. 14, спр. 8445. 31. Там само. – Спр. 8455. 32. Там само. – Спр. 8456. 33. Там само. – Спр. 8457. 34. Там само. – Спр. 8458. 35. Там само. – Спр. 8459. 36. Там само. – Оп. 15, спр. 470.

Надійшла до редколегії 17.02.10

I. Малацай, канд. істор. наук, доц.

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО СЛОВ'ЯНСЬКОГО БЛАГОДІЙНОГО КОМІТЕТУ

Розглянуто основні аспекти діяльності Київського Слов'янського Благодійного комітету у 1858-1894 рр. та його роль у політиці Росії на Балканах.

The basic aspects of activity of the Kyiv Slavic Eleemosynary committee are considered in 1858-1894 and his role in the policy of Russia on Balkans.

Взаємовідносини між південнослов'янськими народами та населенням Російської імперії є невід'ємною складовою багатовікового історичного процесу встановлення зв'язків між різними народами та їх подальшої співпраці. Тому дослідження цієї проблематики не може втратити своєї актуальності, адже на сучасному етапі розвитку новоутворені незалежні держави здебільшого намагаються дослідити свою історію та особливості власного становлення. Не є виключенням і зв'язки населення українських земель XIX ст. та народів Балканського півострова. Досить важливе місце у цьому процесі посідає панславизм, як культурно-політична течія, що була поширена в межах держав із слов'янським населенням. В її основі полягає ідея про необхідність політичного об'єднання слов'ян на засадах етнічної, культурної та мовної єдності. Остаточо "панславизм" як ідеологія сформувався наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., а найбільшої політичної ваги отримав у 70-х р. XIX ст. особливо у період російсько-турецької війни 1877-1878 рр. [Див. 10, 11].

Питання діяльності Київського Слов'янського Благодійного комітету, яке на сьогодні є малодослідженою проблемою викликає досить виправданий інтерес. Відсутність фундаментальної праці, яка б висвітлювала означене питання вимагає від нас всебічного наукового аналізу діяльності комітету, та окремих його представників. Під час написання статті були використані праці та розвідки російських істориків, роботах яких присвячені дослідженню взаємовідносинам слов'янських народів Південно-Східної Європи та Росії [1-3, 7]. У радянській історіографії питання міжслов'янських стосунків також мало вагомі позиції. На нашу думку найбільшої уваги з означеного питання заслуговує праця Нікітіна С. А. [6], який звертається до діяльності переважно Московського та Петербурзького Слов'янських Благодійних комітетів, наголошуючи на недостатності відомостей про діяльність Київського Слов'янського Благодійного комітету. Досить важливим джерелом для дослідження є видання Київського Слов'янського Благодійного комітету "Славянский ежегодник" на сторінках

якого досить чітко означені мета та основні напрямки діяльності організації [8].

Поєднання панславистських настроїв та балканської політики Російської імперії у XIX ст., яка була спрямована на підтримку національно-визвольної боротьби, не тільки отримало відгук з боку слов'янських народів, а й було підкріплене різними формами російсько-південнослов'янських зв'язків. У XVIII ст. для болгар та сербів все більшого значення набуває авторитет Росії у різних сферах життя. До того ж, активізація подій на Балканах, що були пов'язані із виступами місцевого населення проти турецького панування, а також намагання Австрійської імперії розширити свій вплив у Південно-Східній Європі, змусили уряд Російської імперії звернути більше уваги на настрої населення, які були спрямовані на підтримку болгар та сербів. В результаті цього у процесі зростання визвольної боротьби серед південних слов'ян, з новою силою кріпнуть їх стосунки із населенням Російської імперії. Поширення ідей панславизму у 60-70-х р. XIX ст., що стало по-суті протиположним поширенню католицько-протестантської пропаганди з метою зменшення впливу Росії, мало в подальшому значний вплив на міжнародну політику. Не останнє місце у цьому процесі посідали створені у Російській імперії громадські організації, метою діяльності яких була допомога та підтримка слов'ян на Балканах, які знаходилися під владою Туреччини і прагнули до незалежності [9, с. 14].

Перша така організація була заснована гуртком московських слов'янофілів на чолі із М. Погодіним – відомим теоретиком-дослідником ідей слов'янофільства у Москві в 1857-1858 рр. під назвою Слов'янське Благодійне товариство (Слов'янський Благодійний комітет або Слов'янський комітет). Однією з причин, що прискорила заснування Товариства, стала поразка Росії у Кримській війні 1853-1856 рр. і намагання не втратити свого впливу на територіях проживання християнського православного населення під владою Туреччини. Вже на середину 1856 р., коли результати війни були підтверджені Паризьким трактатом (березень 1856 р.) і Росія відійшла від активної участі у європейській полі-